

UDŽBENICI SVEUČILIŠTA U SPLITU
MANUALIA UNIVERSITATIS STUDIORUM SPALATENSIS

IZDANJA FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U SPLITU
EDITIONES FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS SPALATENSIS

MANUALIA FACULTATIS PHILOSOPHICAE SPALATENSIS

1. Vicko Kapitanović, *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*, Split, 2012.

ODGOVORNI UREDNIK / DIRECTOR RESPONSABILIS
prof. dr. sc. Marko Trogrlić, dekan

GLAVNI UREDNIK / EDITOR PRINCIPALIS
prof. dr. sc. Aleksandar Jakir
prodekan za znanost i međunarodnu suradnju

CIP - Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U SPLITU

UDK 930

KAPITANOVIĆ, Vicko

Povijesna vrela i pomoćne znanosti / Vicko Kapitanović. - Split :
Filozofski fakultet, 2012. - (Udžbenici Sveučilišta u Splitu = Manualia
Universitatis studiorum Spalatensis)

Bibliografija. - Kazala.

ISBN 978-953-7395-40-7

I. Povijesne znanosti

140709009

ISBN 978-953-7395-40-7

Vicko Kapitanović

POVIJESNA VRELA I POMOĆNE ZNANOSTI

Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest
Split, 2012.

ODOBRIO SENAT SVEUČILIŠTA U SPLITU
ODLUKOM BR. 01-01-65/7-2011
16. STUDENOGA 2011.

NAKLADNIK: FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTA U SPLITU

ZA NAKLADNIKA
prof. dr. sc. Marko Trogrlić

GLAVNI UREDNIK
prof. dr. sc. Aleksandar Jakir

UREDNIK SVESKA
VICKO KAPITANOVIĆ

RECENZENTI
prof. dr. sc. Milko Brković
prof. dr. sc. Ante Gulin
prof. dr. sc. Josip Vrandečić

LEKTURA I KOREKTURA
Josipa Korljan, prof.

GRAFIČKO OBLIKOVANJE KORICA
Neven Marin

TISAK
DALMACIJA PAPIR, SPLIT

ISBN

COPYRIGHT © BY VICKO KAPITANOVIĆ

PREDGOVOR

Začetci teksta ove knjige bili su zamišljeni kao uvod u zbirku Vrela za hrvatsku religioznu povijest, od kojih je objavljen samo prvi svezak, Rimski Ilirik u kršćanskoj književnosti. To djelo je, međutim, objavljeno kao samostalno izdanje pa je izostao i zamišljeni uvod. Tekst je dopunjavan u radu sa studentima na Sveučilištu u Mostaru i Splitu. Na poticaj dekana Filozofskoga fakulteta prof. dr. sc. Marka Trogrlića tekst je priređen za tisak.

Opsegom i načinom izlaganja knjiga se razlikuje od sličnih izdanja, što je i razumljivo s obzirom na cilj koji joj je namijenjen i profil čitatelja kojima je upućena. Knjiga nije sveobuhvatan prikaz pomoćnih povijesnih znanosti. Prvenstveno je zamišljena kao pomoć razumijevanju povijesnih vrela, ali bez opterećivanja podacima nužnim samo za stručnjake u pojedinoj pomoćnoj povijesnoj znanosti, te nipošto nije zamjena za izvrsne priručnike pojedinih povijesnih znanosti koji su se pojavili i na hrvatskom tlu.

U priređivanju knjige za tisak dragocjeni su mi bili prijedlozi i mišljenja recenzenata i tehnička pomoć osoba naznačenih u impressumu, kao i prijedlozi i mišljenja osoba koje su čitale dijelove ili pak cjeli tekst. To su: muzejska savjetnica Maja Bonačić Mandinić, prof. dr. sc. Ivan Bošković, kriptograf prof. dr. Andrej Dujella, knjižničar Arsen Duplančić, viši arhivist Melina Lučić, prof. dr. sc. Mate Matas, prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol, i akademkinja Anica Nazor. Za obavijesti o načinu katalogiziranja rukopisa u državnim knjižnicama u Hrvatskoj zahvaljujem voditeljici Službe za istraživanje i razvoj Sveučilišne knjižnice u Splitu Dubravki Dujmović i knjižničarskoj savjetnici Hrvatskog zavoda za knjižničarstvo dr. sc. Tinki Katić te za dopuštenje snimanja ploče s mjerama za drva i mošt ravnateljici

Muzeja grada Splita Elviri Šarić Kostić. Mnoga poboljšanja u knjizi njihova su zasluga.

Popraćena mnogobrojnim ilustracijama uz tekst i opskrbljena osnovnom literaturom te obogaćena dodatkom podataka praktične naravi, nadam se da će ova knjiga omogućiti osnovno razumijevanje vrela i pružiti valjano pomagalo studentima za profesionalan povjeseničarski rad. Možda će neki podatci ponekad poslužiti i nekom zaljubljeniku u povijesna istraživanja, pa čak i profesionalnom povjeseničaru i istraživaču. Nadam se da će je zaljubljenici u povijest kao pomagalo i prihvatiti.

U Splitu početkom zimskoga semestra 2011.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	5
UVOD.....	13
OD PRIPOVJEDAČKE DO ZNANSTVENE POVIJESTI	17
Narativna ili pripovjedačka povijest	19
Poučna ili pragmatična povijest	21
Genetička historiografija	25
Strukturalna ili integralna historiografija	26
ZNANSTVENI PRISTUP POVIJESNIM VRELIMA	27
Povjesničar i uporaba vrela	28
Važnije zbirke vrela za hrvatsku povijest.....	30
Opće	30
Hrvatske zbirke	31
Ostale zbirke koje se odnose i na hrvatske krajeve	33
Priručne zbirke	33
RAZVOJ POMOĆNIH POVIJESNIH ZNANOSTI.....	35
HISTORIJSKA GEOGRAFIJA I KARTOGRAFIJA	43
Važnost ozemlja u razumijevanju povijesti	45
Reljef.....	49
Klima.....	50
Putovi i svladavanje prostora	51
Pomorski promet	51

Kopneni promet i javna poštanska služba	52
Granice i njihov utjecaj	57
Povijesna kartografija	59
GENEALOGIJA ILI RODOSLOVLJE	71
Genealogija i povijest	71
Grafički i likovni prikazi rodoslovlja kroz povijest	75
Arhivska vrela za istraživanje genealogije	81
Istraživanje dokumenata	82
Rodoslovlje i rodbinski odnosi	84
Noviji grafički prikazi rodoslovlja	84
Tabla predaka	85
Tabla potomaka	86
Tabla roda ili plemena	87
Tabla srodnika ili svojte	89
Pojednostavljeni prikazi	89
KRONOLOGIJA	91
Kalendari	91
Julijanski kalendar	93
Smještaj pomičnih kršćanskih blagdana u kalendaru	93
Gregorijanski kalendar	95
Preračunavanje vremena	97
Era ili način brojenja godina	98
Era olimpijada	98
Era od osnutka Rima	98
Era (post)konzulata	98
Vladarska era	99
Dioklecijanova era ili era mučenika	99
Španjolska era	99
Era Muke	100
Era od postanka svijeta	100
Kršćanska era	100
Stil, početak i trajanje godine	100
Stil od utjelovljenja Kristova	102
Stil od rođenja Kristova	102
Bizantinski stil	103

Venecijanski stil	103
Uskrnsni ili francuski stil	103
Moderni stil ili stil obrezanja	104
Indikcija	104
Preračunavanje nadnevaka	105
Označavanje dana u tjednu	108
Preračunavanje sata	109
PALEOGRAFIJA	111
Važnost i opseg paleografije	112
Od poznavanja starih pisama do znanosti	113
Pisaljke i podloga za pisanje	117
Povoštene tablice	117
Papirus	119
Platno	120
Pergamena	120
Papir	121
Vodeni znakovi	123
Crnilo	123
Svitak	125
Kodeks	125
Oblici pisma	128
Kapitala – epigrafske i paleografske podudarnosti i razlike ..	128
Uncijala	134
Poluuncijala	134
Kurzivna minuskula	135
Talijanska prekarolinška minuskula	136
Beneventana	136
Vizigotsko pismo (visigotica)	137
Merovinško pismo (merovingica)	137
Insularna pisma	138
Karolinško pismo (carolina)	139
Gotica	140
Humanistika (humanistica)	142
Pregled razvoja latiničkog pisma po oblicima slova:	144
Kronološki pregled razvoja latiničkog pisma po stoljećima: ..	145
Kratice	145

Brojevi	148
NOVOVJEKOVNA LATINIČKA PISMA	149
Fraktura	151
Francusko uredovno pismo (Lettre chanceliersque pleine)....	152
Posebna hrvatska pisma	153
Glagoljica	153
Hrvatska ćirilica, bosančica ili bosanica	161
KRIPTOGRAFIJA (TAJNOPIS)	177
DIPLOMATIKA	187
Povijesni razvoj.....	188
OPĆA I POSEBNA DIPLOMATIKA	192
Javne i privatne isprave.....	192
Pravni čini i njihovo dokumentiranje.....	192
Nastanak ili sastavljanje javne isprave	193
Nastanak privatne isprave	195
Obrasci ili formulari isprava	198
Obilježja ili karakteristike isprave	199
Unutarnja obilježja	199
Usporedni pregled javne i privatne isprave	203
Jezik.....	205
Vanjska obilježja	205
Uredski stilizirani znakovi.....	206
Izvornici, prijepisi i krivotvorine isprava.....	208
SFRAGISTIKA, SIGILOGRAFIJA ILI PEČATOSLOVLJE	211
Povijesni razvoj sfragistike	212
Pečati kroz povijest.....	214
Pečatnjaci	215
Vrste pečata i načini pečaćenja	217
Prestanak uporabe pojedinog pečata.....	222
KODIKOLOGIJA	223
Povijesni razvoj kodikologije	224
Kodeks	225
Opis rukopisa i njegova obilježja.....	229

Vanjska obilježja rukopisa.....	230
Unutarnja obilježja rukopisa	231
Posebna obilježja.....	232
POVIJESNA METROLOGIJA.....	235
Srednjovjekovne i novovjekovne mjere	239
Mjere na području Hrvatske.....	240
Decimalni mjerni sustav i preračunavanje starih mjera.....	243
EGDOTIKA I FILOLOŠKI PRISTUP VRELIMA.....	245
Egdotika u povijesnoj znanosti	246
Filološki pristup tekstovima.....	248
Onomastika	249
Antroponimi	249
Toponimi	250
Objavljivanje diplomatskih tekstova	252
Tekstualna kritika.....	255
Kritički aparat.....	261
ARHIVISTIKA	263
Opseg arhivistike kao znanosti	263
Arhivi i njihova povijest	264
Javni i privatni arhivi	267
Sređivanje arhivskog gradiva i njegovo korištenje.....	268
Arhivska istraživanja i obavijesna pomagala.....	272
NUMIZMATIKA	277
Povijesni razvoj numizmatike.....	277
Novac i njegova uporaba u prošlosti.....	281
Tip i natpis	290
Tesere, žetoni i medalje.....	294
Opis metalnoga novca.....	295
Novac kao povijesno vrelo.....	298
HERALDIKA ILI GRBOSLOVLJE	299
Oblikovanje grbova u srednjem vijeku	301
Oblikovanje grbova u novom vijeku.....	303
Spajanje grbova.....	305

Grbovnici i heraldička znanost	305
Hrvatski grbovi u hrvatskom grboslovlju	312
Opis grba	316
Heraldika kao pomagalo u istraživanju povijesti	320
VEKSILOLOGIJA ILI ZASTAVOSLOVLJE.....	321
ZAKLJUČAK	331
PRILOZI.....	333
IZABRANA VRELA I LITERATURA.....	408
KAZALA.....	425
I. POPIS ILUSTRACIJA	425
II. KAZALO OSOBNIH IMENA	434
III. KAZALO ZEMLJOPISNIH NAZIVA	446
IV. KAZALO POJMOVA I STVARI	453

UVOD

Svaka znanstveno pisana povijesna rasprava zasniva se na vrelima. Vrela, međutim, zahtijevaju posebnu pozornost već zbog toga što se način shvaćanja i izražavanja uvelike promijenio od vremena kada su neka od njih nastala. Pa i onda kada se vrela objavljuju tiskom, suvremeni izdavač nastoji čitatelju što vjernije i jasno predočiti izvorni tekst. Osnovna znanja o nastanku tekstova uvelike olakšavaju ne samo razumijevanje teksta već omogućuju i osnovnu prosudbu vrijednosti samih izdanja.

Da bi se drevni tekstovi i isprave pravilno i točno shvatili, potrebno je barem osnovno poznavanje načina kako im pristupiti. Potrebno je znati kako ih istraživati i analizirati, upoznati barem donekle osobe koje su sudjelovale u njihovu sastavljanju i osobe o kojima govore. Imati na umu u kojim su geografskim područjima i vremenskim prilikama te osobe djelovale. Potrebno je znati pročitati oblike slova koji su nestali iz današnje uporabe. Nužna su saznanja kako datirati ispravu koja ne odgovara današnjemu kalendarskom računanju, ili uopće nije datirana, bila ona pisana na pergameni ili u novije doba na papiru na kojem su vidljivi vodeni znakovi. Kako razlučiti je li isprava izvorna ili je krivotvorena? Kako otkriti sadržaj teksta čiji je smisao namjerno skriven od nepoželjnih osoba i predviđen da ga razumiju samo osobe kojima je namijenjen? Kako razumjeti govor simbola, procijeniti pečate i grbove, prepoznati novac i ocijeniti njegovu vrijednost, kako pretvoriti stare mjere u današnje?

Kako bi što ispravnije shvatili vrela, znanstvenici su pokušali otkriti unutarnje i vanjsko ustrojstvo i nastanak pojedinih vrela.

Tako su se u okviru povijesti oblikovale znanosti koje pružaju spoznaje potrebne za ispravno razumijevanje pojedinih povijesnih vrela. Povjesničari su ih nazivali različitim skupnim nazivom a u Hrvatskoj se udomaćio kao *pomoćne povijesne znanosti*.

Povjesničaru kao pomoć u njegovoj stvaralačkoj obradi povijesti mogu poslužiti mnoge znanosti. Zbog toga je broj znanosti koje su smatrali pomoćnima u početku bio veći. Tijekom vremena neke su se znanosti osamostalile, ali su i nadalje ostale predmetom studija povijesti. Neke su na putu prema osamostaljenju, ali se još nisu osamostalile, barem ne potpuno. Više-manje danas se u pomoćne povijesne znanosti ubrajaju znanosti koje se nisu u potpunosti osamostalile a povjesničaru, kao oruđe, trajno stoje na raspolaganju i on ih često rabi u svom radu. U njih se redovito ubrajaju *genealogija, kronologija, arhivistika, paleografija, diplomatika, heraldika, sfragistika i numizmatika*. Neki im pridodaju arheologiju, epigrafiju i *historijsku geografiju*, dok ih drugi ubrajaju u srodne znanosti.

Oznaka pomoćne znanosti podređuje ih i stavlja u službu povijesti. Zbog toga se neki njemački povjesničari služe nazivom osnovne ili temeljne povijesne znanosti, dok su talijanski povjesničari uz klasični naziv *pomoćne povijesne znanosti* rabili sličan naziv *prvenstvene povijesne znanosti*, a u posljednje vrijeme sve više naziv *dokumentarne znanosti*.

Neke od klasičnih povijesnih znanosti toliko su se razgranale da se njihovi ogranci u novije vrijeme oblikuju kao zasebne znanosti (*kodikologija, egdotika, povijesna metrologija*, pa čak i *filigranologija*), a neki se od tih ogranaka isprepliću s ograncima drugih znanosti. Tako se kodikologija i egdotika proučavaju u paleografiji i filologiji. Minijatura u paleografiji i povijesti umjetnosti. Epigrafija je povezana uz arheologiju, no paleografi su nužno upućeni na njezine rezultate. I premda se na nekim sveučilištima epigrafija još studira u okviru povijesnih pomoćnih znanosti, u ovom prikazu epigrafska vrela spominju se samo onoliko koliko se činilo potrebnim za razumijevanje paleografije.

Kao što vlada nesuglasje o općem nazivu za spomenute znanosti i o njihovom broju, jednako se može raspravljati i o redoslijedu pojedinih znanosti u okviru rasprave o njima. Sve se znanosti, na-

ime, bave vrelima pa ih je moguće promatrati po starini pojavljivanja vrela kojima se bave, po međusobnoj povezanosti ili prema vremenskom razvoju pojedine znanosti. Kako se povijesne znanosti u knjizi promatraju prvenstveno u službi povijesnih vrela, u skladu s tim činilo se korisnim započeti raspravu upravo kratkim poglavljem o uporabi vrela u povijesnoj znanosti.

Povijest se odigrava u vremenu, tj. u vremenskom slijedu zbivanja, i u ograničenom prostoru zemaljskoga planeta i svemira. Vrijeme i prostor sačinjavaju dvije važne koordinate u koje je smješten svaki povijesni događaj kojemu je čovjek bitan čimbenik, začetnik i tvorac. Prvo što je čovjek zapažao oko sebe bio je okoliš i ljudi koji su u tom okolišu živjeli, zajednički podložni promjenama u vremenu. Kako bi shvatljivo prikazao čovjekovo djelovanje i njegove pokretačke porive, a potom i društvo, povjesničaru je u kritici vrela potrebno uzeti u obzir sve troje, tj. čovjeka, prostor i vrijeme.

To me navelo da izlaganje o pomoćnim povijesnim znanostima započetom upravo povijesnom geografijom, genealogijom i kronologijom koje omogućavaju pravilniju prosudbu čovjekova djelovanja u vremenu i prostoru koje se odražava u povijesnim vrelima. Kako povjesničari starijih povijesnih razdoblja ponajviše rabe pisana i likovna vrela daljnji poredak znanosti je velikim dijelom uobičajen.

Teže se bilo odlučiti u uporabi nekih naziva koji se upravo uporabom nameću kao pravilo. Već su poznate nesuglasice oko naziva pisma bosančica ili bosanica gdje osporavatelji prvoga naziva navode prednost drugoga jer razlikuje pismo od djevojčice iz Bosne. Rješenju te nedoumice potpomaže činjenica da se za to pismo sve više rabi naziv hrvatska ćirilica. Kako su hrvatski povjesničari odreda preuzeli latinske nazive srednjovjekovnih latiničkih pisama i pisali ih hrvatskom grafijom (npr. visigotika, merovingika, humanistika), naziv je uporabom postao pravilan oblik. Hrvatska enciklopedija, međutim, na prvom mjestu bilježi vizigotica a potom i vizigotika. U Anić-Silićevu rječniku postoji samo vizigotica. Idući tragom hrvatskih naziva pisama: latinica, ćirilica, bosančica ili bosanica, gotica u ovom pregledu rabim naziv vizigotica jer je on već ušao u hrvatski jezik. U skladu s tim držim da bi pismo kojim su se služili Merovingi bilo bolje nazvati merovingica a pismo kojim su se služili humanisti

humanistica, tim više što se riječ humanistica u značenju žene zamjenjuje riječju humanistkinja. Ukoliko sam u knjizi, nedosljedno vlastitom mišljenju, zadržao dva uobičajena naziva to je zato što su potvrđena uporabom.

Kako je knjiga zamišljena kao praktičan priručnik za kojim će pisci povijesnih rasprava (naročito oni bez stručne povijesne spre-
me) moći posegnuti u potrazi za pojedinim, češće potrebnim smjericama i podacima, radi toga su joj pridodani opsežni *Prilozi* sa zemljovidima, rodoslovljima, kronološkim i metrološkim tablicama te primjerima iz paleografije, literaturom i kazalima.